

Leonid Tyulpa: Architekt epoki masowej industrializacji

Nadiia Antonenko

Charkowski Państwowy Uniwersytet Budownictwa Lądowego i Architektury

Igor Lavrentiev

Metodologia badań radzieckiego budownictwa mieszkaniowego

Kilkadziesiąt milionów obywateli Ukrainy mieszka w osiedlach, zbudowanych w trzeciej ćwiartce ubiegłego wieku. W tamtych latach miasta w Związku Radzieckim stały się poligonem dla społecznego i architektonicznego eksperymentu na bezprecedensową skalę, który zmienił życie codzienne kilkudziesięciu milionów mieszkańców kraju.

Już w latach dziewięćdziesiątych, wielkie radzieckie realizacje mieszkaniowe stały się obiektem zainteresowania badaczy, zarówno zagranicznych, jak i krajowych. Jednak samo zjawisko realizowanych na wielką skalę inwestycji mieszkaniowych było przede wszystkim analizowane jako wydarzenie społeczno-ekonomiczne oraz jako koncepcja w ramach teorii urbanistycznej. Tymczasem nazwiska ukraińskich architektów i urbanistów z tamtej epoki, takich jak O. I. Zavarova, L. M. Tyulpa¹, Ye. G. Weinstein, P. N. Nirinberg, L. D. Nivina, A. D. Konsulov i inni, znane są tylko im współczesnym – świadkom i uczestnikom przełomu, jaki dokonał się w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych.

Powody pojawienia się tak wielkiej „białej plamy” w obrębie ukraińskich badań nad architekturą związane są z zagadnieniem estetyzacji architektury radzieckiej z trzeciej ćwiartki XX wieku. Szeroka dyskusja nad estetyką powojennego radzieckiego modernizmu na terenie dawnych republik radzieckich rozpoczęła się od wydania, stosunkowo niedawno, bo w roku 2010, książki F. Novikova i V. Belopolskiyego pt. *Modernizm radziecki. 1955-1985* oraz zorganizowania wkrótce po tym szeregu międzynarodowych wystaw i konferencji tematycznych². Obecnie definicja

wartości estetycznej oraz powstanie mechanizmu estetyzacji dziedzictwa wielkich osiedli mieszkaniowych w Związku Radzieckim stały się pierwszorzędym zadaniem dla badaczy.

W okresie trwającym 35 lat, urbanisci radzieccy zrealizowali w praktyce zasady „idealnej” urbanistyki modernistycznej na skalę wielkiego kraju, we wszystkich warstwach architektonicznych – od planowania regionalnego, aż po minimalistyczne projekty mieszkań. Miasta przybrały nowy kształt architektoniczny, a jednocześnie stare formy stały się elementami osadzonymi w nowej tkance miejskiej.

W połowie lat pięćdziesiątych industrializacja kraju została zakończona, a dominującym zadaniem budowlanym w Związku Radzieckim stała się krajowa architektura o charakterze utylitarnym, której naczelną ideę stanowiło szybkie rozwiązanie „kwestii mieszkaniowej”. Rozpowszechnienie tej idei było związane z potrzebą wprowadzenia takich metod organizacji zasobów ludzkich, które zapewniłyby uchwycenie wszystkich obszarów życia obywateli kraju w jednym cyklu produkcyjnym planowej gospodarki radzieckiej. Dlatego też, metoda architektoniczna która aktywnie rozwijała się po wojnie przyjęła formę eksperymentalnych poszukiwań optymalnych projektów typowych, wprowadzających racjonalizację techniczną i ekonomiczną.

Mimo, że całe budownictwo opierało się na zunifikowanych podstawach ideologicznych, o regionalnych różnicach form architektonicznych decydowało miejsce danego regionu w strukturze ogólnopaństwowej oraz osobowość architektów. Współcześnie, głębsza analiza zjawiska powojennego radzieckiego budownictwa mieszkaniowego wymaga nie tylko związania jego osiągnięć i porażek z twórczością poszczególnych architektów, ale i analizy sytuacji istniejącej w poszczególnych regionach dawnych republik radzieckich, z uwzględnieniem pewnych lokalnych ograniczeń. Ponadto, istotnymi warunkami badań historycznych i architektonicznych powinno być precyzyjne udokumentowanie ilościowej (setek milionów metrów kwadratowych powierzchni mieszkalnej) i jakościowej

1. Próby uogólnienia i analizy doświadczeń projektowych Leonida Tyulpy dokonali: I. N. Lavrentiev, Ye. Svyatchenko, Yu. M. Shkodovsky, B. G. Klein, R. Lyubarsky, V. Marchukov, *Lavrent'ev I. N. Pamyati zodchego*, „Stroyprays”, 2003, nr 5, str. 8-9; Ye. Svyatchenko, Yu. Shkodovskiy, *Nasledstvo Tyul'py*, „Vecherniy Khar'kov”, 12 maja 1994, str. 2; B. G. Kleyn, *Arkhitekto L. M. Tyul'pa*, „Stroitel'stvo i arkhitektura”, 1982, nr 10; Lyubarskiy R. Budivnichiy, *Do 60-richchya zasluhenogo arkhitekto URSR L. M. Tyul'pi*, „Lenins'ka zmína”, 14 września 1982; V. Marchukov, *Slíd na zemli*, „Sotsialistichna Khar'kivshchina”, 13 sierpnia 1982.

2. Najbardziej znana wystawa pt. *Modernizm radziecki: historia nieznaną* miała miejsce w Centrum Architektury w Wiedniu w 2011 r.

1. Rozwój budownictwa mieszkaniowego w Charkowie: 1 – Pavlovo Pole; 2 – dzielnica mieszkaniowa Saltovskiy; 3 – stacja Selektsionnaya; 4 – aleja Gagarina; 5 – Agroshkola-Lednoye. Czerwone pola oznaczają nowe osiedla mieszkaniowe; pola zakreskowane na czerwono to strefa przebudowy centrum miasta; zielone pola to tereny zielone (źródło: P. Shpara, *Perspektivy razvitiya Khar'kova, „Stroitel'stvo i arkhitektura”*, nr 3, 1964, s. 4)

(strukturalno-funkcyjnej i przestrzenno-kompozycyjnej) charakterystyki każdego z okresów.

Charkowskie doświadczenie budownictwa masowego zasługuje na szczególną uwagę. W odróżnieniu od innych miast ukraińskich, w Charkowie powstała przed wojną, w latach dwudziestych i trzydziestych, oryginalna szkoła architektury. Ponadto, co szczególnie ciekawe, realizowane kolejno po sobie dwa duże projekty urbanistyczne - to znaczy Pavlovo Pole (1956-1974) i osiedle Saltovskiy (1963-1993) - zostały zrealizowane z udziałem i pod kierunkiem tego samego architekta, Leonida Tyulpy. Pozwala to ukazać ewolucję metod projektowych w radzieckim mieszkalnictwie, poprzez analizę twórczości jednego architekta.

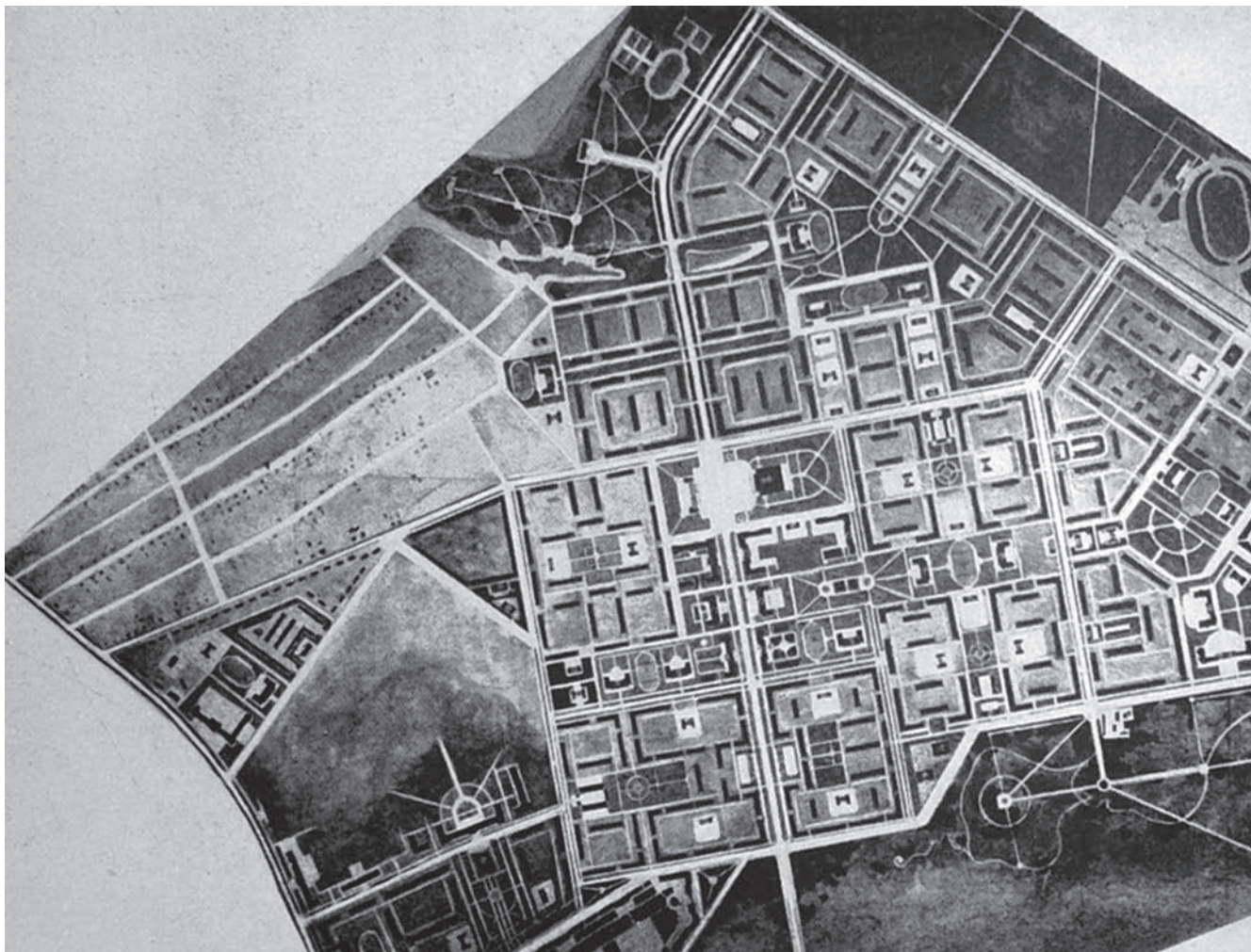
**Przełom roku 1956
i powrót do modernizmu:
projekt ogólny dzielnicy Pavlovo Pole**

Leonid Tyulpa (1922-1994) należy do pokolenia architektów, których zawodowy profesjonalizm nie jest związany z przedwojennymi procesami architektonicznymi, został bowiem uformowany w warunkach

powojennej odbudowy miast. Dla niego wprowadzona wówczas metoda oparta na racjonalizacji technicznej i ekonomicznej stanowi oczywistą i fundamentalną prawdę.

Od roku 1951 Leonid Tyulpa opracował kilkanaście projektów, między innymi: dom studencki w Żdanowie, osiedla mieszkaniowe w centralnej Drużkiwce, plac dworcowy w Kramatorsku, kilka standaryzowanych budynków dla obwodowych komitetów partii, Pałac Kultury Metalowców w Doniecku oraz bloki mieszkalne w Charczyzie, Makiejewce i Kramatorsku. Największym przedsięwzięciem, dzięki któremu Leonid Tyulpa został zauważony i awansowany na starszego architekta, było osiedle mieszkaniowe na ulicy Kremłowskiej w Krzywym Rogu. Niemal dwa lata zajęło mu opracowanie szczegółowego projektu układu ulic, przy których zostało zaprojektowanych i wzniesionych dziewięć budynków mieszkalnych³. Architekt

3. Fotografie projektów Leonida Tyulpy zostały odnalezione jedynie w prywatnych zbiorach I. N. Lavrentieva. Niestety, archiwa „Giprogradu” za okres 1951-1964 uległy zniszczeniu podczas przenoszenia instytucji do nowej siedziby, a kopie dokumentów nie zostały przekazane do archiwów państwowych. Plany z układem pomieszczeń i szczegółowe plany zespołów

2. Pavlovo Pole, projekt planu szczegółowego autorstwa pracowni „Giprograd” w Charkowie, zatwierdzony przez Państwowy Komitet ds. Budownictwa ZSRR w 1956 r. (źródło: A. Grigorenko, L. Tyul’pa, *Planirovka rayona Pavlovo pole v g. Khar’kove, „Stroitel’sтво i arkhitektura”, nr 7, 1958, s. 9-12*)

już wtedy myślał w wielkiej skali, poszukując harmonijnej zależności między przestrzenią a masą, wykorzystując standardowe rzeźbiarskie metody pracy przy fasadach w celach *stricte* dekoracyjnych. Interesowała go jakość życia w zaprojektowanej przestrzeni, wygoda planowania i ekonomiczne uzasadnienie zastosowanych rozwiązań.

W roku 1956 Leonid Tyulpa przeniósł się do pracowni pod kierownictwem A. Krykina⁴ i rozpoczął pracę nad dużymi planami urbanistycznymi. Pracownia uczestniczyła w opracowaniu nowego planu generalnego dla miasta Charkowa (il. 1), którego realizacja rozpoczęła się w roku 1954⁵, a także w projekcie no-

architektonicznych ulic, które pozwoliłyby na badanie ewolucji twórczej architekta w punktach zwrotnych w latach 50. również nie zostały jak dotąd odnalezione. W przyszłości planuje się poszukiwania pozostałych dokumentów w zbiorach prywatnych.

4. W roku 1955 A. Krykin znalazł się pod ostrzałem samego Nikity Chruszczowa „za dopuszczenie do nadmiaru w planowaniu i budowaniu miast oraz za ignorowanie projektów typowych w budownictwie” (N. S. Khrushchev, *Postanovleniye TSK KPSS i Soveta ministrov SSSR ob ustraneniі izlischestv v proyektirovaniі i stroitel’stve ot 4 listopada 1955 r.*, Moskwa, Gospolitizdat). Reakcja Rady Ministrów Ukraińskiej SRR była natychmiastowa: „Niedociągnięcia w planowaniu i budowie miasta Charkowa są w znacznej mierze konsekwencją złej pracy Głównego Architekta, tow. Krykina. (...) Za dopuszczenie do nadmiaru w planowaniu i budowaniu miasta Charkowa oraz za ignorowanie projektów typowych w budownictwie, zgodnie z rozporządzeniem KC KPZR i Rady Ministrów ZSRR, Rada Ministrów Ukraińskiej SRR zwolniła tow. Krykina ze stanowiska głównego architekta miasta Charkowa” (U Radі ministriv Ukraїns’koї RSR, „Radyans’ka Ukraїna”, 23 listopada 1955).

5. W skład zespołu projektowego wchodził architekt A. Krykin, V. V. Domnitskiy, P. Ya. Feigin, I. D. Ovsyannikov, ekonomiści: O. P. Avilov, M. I. Brainin oraz inżynier R. I. LyubarSKIY. (V. A. Fomin, *Khar’kov stroitsya. Sotsal’no-ekonomicheskiye i kul’turno-bytovyye voprosy zastroyki goroda*, Kharkiv: Prapor 1967, s. 31).

wego obszaru mieszkaniowego dla 60 tysięcy mieszkańców o nazwie Pavlovo Pole.

Dzielnica Pavlovo Pole stała się dla Charkowa poligonem doświadczalnym, na którym wypróbowano i sprawdzono po raz pierwszy metodę tworzenia „mikrodzielnic”. Pierwszy układ dzielnicy Pavlovo Pole został opracowany przez Instytut Projektowy Hargorprojekt (architekci: B. G. Klein, A. S. Proskurnin, A. P. Pavlenko) jeszcze w 1945 r., a do roku 1954 we wschodniej części dzielnicy wzniesiono kilka dwupiętrowych budynków mieszkalnych. W roku 1954 projekt został przekazany do poprawy do charkowskiego oddziału Giprogradu. Projektanci przeanalizowali go, nakreślili wstępny szkic północnej części alei Lenina, po czym przygotowali szczegółowy plan dla całości dzielnicy mieszkaniowej, który w ich opinii był zgodny z wymogami ideologicznymi. Aleja Lenina, będąc osią wzdłuż której rozwijała się cała reszta zabudowy, została wytyczona jako główna arteria, prowadząca w kierunku Moskwy. Strefy funkcjonalne przewidziano w postaci dużych obszarów, z podziałem na funkcję mieszkaniową, instytucje usługowe i sektor badawczo-naukowy. Teren mieszkaniowy stanowił jednolity ciąg zabudowy tworzącej duże kwartały pomiędzy ulicami, bez żadnej wolnej przestrzeni. Poza obszarem mieszkaniowym wyznaczono duże tereny na instytuty naukowe, a usługi zostały przewidziane w pasach lasu.

Projekt ten został poddany krytyce, ponieważ nie był zgodny z nowymi koncepcjami określającymi

3. L. Tyulpa, L. Grigorenko, K. Chernysheva, projekt planu szczegółowego dzielnicy Pavlovo Pole, 1958 (źródło: I. Lavrentiev, archiwum prywatne)

potrzeby ludzi radzieckich. Projektanci przerobili plan ponownie, przenosząc z powrotem funkcję usługową do obszaru mieszkaniowego, projektując Uniwersytecki Ogród Botaniczny w wąwozie Sarzhin Yar oraz stosując środki bezpieczeństwa pieszych w odniesieniu do głównej trasy szybkiego ruchu, czyli alei Lenina. Całość dopełniono standardowymi budynkami z serii 1-424. Architekci znacznie zredukowali koszt projektu i pozornie zastosowali metodę „mikrodzielnic”. W sensie technicznym zadanie uzyskania zgodności projektu z wymaganiami ideologicznymi zostało zrealizowane i w roku 1956 projekt uzyskał aprobatę Państwowego Komitetu ds. Budownictwa ZSRR (il. 2), po czym rozpoczęto budowę trzech domów. W rzeczywistości całość koncepcji była tylko pewną imitacją zasady „mikrodzielnic” i przejawem starych zasad projektowania.

Do roku 1957, kiedy już została sformułowana linia ideologiczna nowej władzy, Państwowy Komitet ds. Budownictwa ZSRR dokonał analizy projektu i doszukał się sprzeczności ideologicznych. Projekt został zwrócony do przeróbki i ten zwrot projektu stał się kluczowym wydarzeniem w twórczym rozwoju zawodowym architekta Leonida Tyulpy, który opuścił zespół projektowy A. Krykina, I. Feigina i M. Brainina. Wraz z architektem L. Grigorenko i inżynierem ekonomistą K. Chernyshewą przystąpił do opracowania terenu mieszkaniowego w sposób całkowicie odmienny.

Tyulpa i Grigorenko podzielili całą strefę mieszkaniową w Pavlovym Polu na mikrodzielnice o powierzchni około 50-70 ha. Każda z mikrodzielnic została zaprojektowana wg zasady „otwartego planu”, a w proponowanej formie architektonicznej posługiwano się takimi pojęciami jak „komfort”, „ekonomia”, czy „naturalność”⁶. W centrum każdej z mikrodzielnic zlokalizowano szkoły i instytucje dla dzieci przedszkolnych, zgrupowane wokół ogrodów. Budynki usługowe (sklepy, stołówki, pralnie, garaże) zostały umieszczone wzdłuż granic między mikrodzielnicami. Komunikacja drogowa do budynków mieszkalnych została zaprojektowana w postaci sieci ślepych dróg dojazdowych wewnątrz kwartałów. Dla pieszych wyzna-

czono szerokie bulwary, łączące budynki mieszkalne z placówkami usługowymi, przystankami transportu miejskiego i wewnętrznymi ogrodami mikrodzielnic. Transport publiczny został doprowadzony do całego obszaru, m. in. tramwaj, trolejbus i taksówki.

Aleja Lenina jako podmiejska arteria komunikacyjna została wyeliminowana: teraz aleja dochodziła aż do centralnego placu, następnie łagodnie skręcała, omijając obszar zabudowy mieszkaniowej, po czym z głównej alei zmieniała się w leśną drogę, prowadzącą do „terenów rekreacyjnych” pokrytych lasami i łąkami. Autor projektu uważał, że lepszym rozwiązaniem będzie przekształcenie alei w ślepy zaułek, aby zapobiec jej ewentualnemu przyszłemu połączeniu z obwodnicą. Osobna arteria komunikacyjna dla transportu towarowego przebiegała w południowej części zabudowy mieszkaniowej.

Centrum osiedla Pavlovo Pole zostało zaprojektowane wzdłuż alei Lenina, na terenie niewielkiego wzniesienia prowadzącego w kierunku wąwozu Oleksyivki, gdzie zlokalizowano park rekreacyjno-wypoczynkowy i kompleks sportowy wraz z osiedlowym stadionem i odkrytymi trybunami dla 7 000 widzów. Zakładano, że powstanie tu również dom kultury z audytorium na 800 osób, sala kinowa na 1200 osób z panoramicznym ekranem, hotel, centrum handlowe, kawiarnia, poczta, dom towarowy, automatyczna centrala telefoniczna i parkingi. Teren ten został całkowicie odizolowany od ruchu kołowego. Jednak wkrótce obszary pierwotnie przeznaczone pod instytuty badawcze oraz obiekty widowiskowo-sportowe zostały wyeliminowane, a zamiast nich zaplanowano budynki mieszkalne. Na południowych zboczach jaru Sarzhiny miał powstać Ogród Botaniczny o powierzchni około 60 ha, a niedaleko Lesoparku Ośrodek zdrowia i szpital.

Parametry techniczne i ekonomiczne projektu autorstwa L. Tyulpy i L. Grigorenki były znacznie lepsze niż rozwiązanie, które przygotowali A. Krykin, I. Feigin i M. Brainin i decyzją Państwowego Komitetu ds. Budownictwa ZSRR to właśnie on został przyjęty do realizacji⁷.

Pavlovo Pole jako poligon doświadczalny optymalnych rozwiązań urbanistycznych.-

W 1958 r. L. Tyulpa przystąpił do opracowania wstępnego, szczegółowego planu osiedla Pavlovo Pole. Jego celem była poprawa wszystkich wskaźników technicznych i ekonomicznych: z około 499 ha całego terenu, 199,5 ha przeznaczono pod budynki mieszkalne (w pierwotnej decyzji miało to być 139,7

6. Znaczenie tych pojęć zdefiniowano na łamach specjalistycznych czasopism i w mediach masowej propagandy.

7. Po roku Leonid Tyulpa opisał słabe strony projektu Krykina: „aleja Lenina, która przecina główny obszar dzielnicy, lekkim ługiem otwiera się na skraj lasu i stamtąd prowadzi do obwodnicy i autostrady Moskiewskiej. Aleja została na całej długości zaprojektowana jako droga główna o szerokości 55 m. Szkic układu ulic w projekcie ma charakter geometryczny, zatem warunki naturalne terenu nie zawsze zostały uwzględnione. Aleja w części północnej przecina wąwóz Alexeevki; ulica Novo-Prodolnaya nie uwzględnia w swoim przebiegu granicy lasu. Budowa wielu tras, a w szczególności takich ulic jak Novo-Prodolnaya i Ochakovskaya jest monotonna projektowo. (...) Skutkowałoby to istotnym pogorszeniem warunków życia mieszkańców, prowadziłoby do duplikowania istniejących tras prowadzących na zewnątrz i wymagałoby znacznej deforestacji. Teraz aleja Lenina jest arterią łączącą centrum miasta z dzielnicą Pavlovo Pole i terenami wypoczynkowymi na obszarze leśno-łąkowym.” (A. Grigorenko, L. Tyul'pa, *Planirovka rayona Pavlovo pole v g. Khar'kove*, „Stroitel'stvo i arkhitektura”, nr 7, 1958, s. 9-12).

ha), 66 ha – pod instytucje kulturalno-społeczne (zamiast 48,6 ha), 59 ha przeznaczono na ulice i place (zamiast 22,5 ha), 54 ha – na tereny zielone (zamiast 38,1 ha). Jedna cała mikrodzielnica została zajęta przez instytut naukowo-badawczy (il. 3).

Projekt dzielnicy nr 1 w Pavlovym Polu był pierwszym w Charkowie zrealizowanym przy zastosowaniu zasady „podziału na mikrodzielnice”. Jej obszar obejmował 12 ha i został zaprojektowany dla 13,3 tysięcy osób. Podzielono go na pięć grup budynków mieszkalnych, każda przeznaczona na od 1900 do 2700 mieszkańców. Grupy składały się z 6-8 budynków sekcyjnych i dwóch budynków typu korytarzowego dla małych rodzin. Na podwórzu każdej z grup znajdował się ogród z placami zabaw, brodzikiem i terenami rekreacyjnymi. Place zabaw dla dzieci oraz tereny do gier planszowych zostały także zorganizowane przy każdym z budynków. Projekt obejmował budowę pięciokondygnacyjnych budynków serii 1-438, 1-445 i 1-468 w każdym z kwartałów; planowano też wznieść cztery dziesięcio-dwunastokondygnacyjne budynki wzdłuż ulicy Shlyakhovoy. Między grupami budynków mieszkaniowych miały znaleźć się sklepy spożywcze, domy towarowe, garaże, pralnie, warszaty, przechowalnie, domek dozorczy i toalety – funkcje te skupione zostały w budynkach wolnostojących. Na najniższej kondygnacji domów dla małych rodzin (Seria 1-445-3) zaprojektowano składziki, punkty usługowe, zakłady fryzjerskie i „Czerwone Kąciki”. W mikrodzielnicy zastosowano też po raz pierwszy metodę „domu rządowego”, którego całkowita długość wynosiła około 180 m.

Instytucje dla dzieci, pięć przedszkoli i żłobków (z 140-280. miejscami) oraz dwie szkoły (dla 520 i 960 uczniów), zostały zaprojektowane przy budynkach serii 2-438 i zlokalizowane obok ogrodów mikrodzielnicowych. Aby zaoszczędzić miejsce założono, że obie szkoły będą korzystać ze wspólnego boiska sportowego. Ogród pełnił w mikrodzielnicy specyficzną rolę: po pierwsze, oddzielał instytucje dziecięce od budynków mieszkalnych, po drugie, integrował całość obszarów zielonych w jeden spójny system, po trzecie, tu właśnie znajdowały się główne ciągi piesze, które prowadziły do przystanków komunikacji zbiorowej, do sąsiednich mikrodzielnic oraz do placówek usługowych i obiektów sportowych (il. 4).

Planowo wyeliminowano możliwość tranzytowego ruchu drogowego przez mikrodzielnicę – wszystkie drogi dojazdowe były drogami ślepy. Odległość między drogami dojazdowymi i najbardziej odległymi wejściami do budynków mieszkalnych nie przekraczała 60-80 m.

Projekty Tyulpy wyróżniały się dbałością o szczegóły oraz poszukiwaniem wszelkich możliwych sposobów optymalizacji decyzji projektowych i budowlanych. Tyulpa krytykował swoich kolegów za słabą analizę topografii terenu, co prowadziło do konieczności stosowania wysokich podbudów i zwiększało koszt budowy. Zwracał uwagę, że katalogi projektów typowych istniejące w roku 1958 nie zawierały żadnych domów jednosekcyjnych, ani budynków ze zmiennymi sekcjami. Uważał też, że uwzględnianie istnieją-

4. Budowa dzielnicy Pavlovo Pole, 1963 (źródło: I. Lavrentiev, archiwum prywatne)

cych drzew w projektach może znacznie zmniejszyć koszty inwestycji, poprzez zmniejszenie późniejszych kosztów kształtowania przestrzeni. To właśnie Leonid Tyulpa zadbał, aby dokumentacja projektowa była opracowywana i wydawana na place budowy od razu w całości mikrodzielnicach, a nie na poszczególne kwartały, co zredukowało prawdopodobieństwo błędów w orientacji budynków.

Osiedle mieszkaniowe Saltovskiy i projekt centrum Charkowa: realizacja modernistycznego marzenia:

Leonid Tyulpa nie był członkiem grupy, która opracowywała plan generalny Charkowa, ale jego działalność w tym okresie była z nim ściśle związana. W roku 1963 architekt został członkiem Miejskiej Pracowni Urbanistycznej i podjął się projektu największego osiedla mieszkaniowego w Związku Radzieckim – było nim osiedle Saltovkiy dla 300 000 mieszkańców. Później, w latach 1966-1967 opracował propozycję rozbudowy centrum Charkowa. Oba te projekty zostały następnie włączone do planu generalnego miasta.

Przed przystąpieniem do projektu osiedla mieszkaniowego Saltovskiy, Leonid Tyulpa postawił sobie następujące cele: zapewnienie dobrych warunków dla rekreacji, stworzenie systemu instytucji kulturalno-społecznych, zorganizowanie transportu i połączeń pieszych, zapewnienie dobrych warunków mieszkania podczas trwania procesu budowy, wykorzystanie specyfiki i warunków środowiskowych. Tyulpa widział tę dzielnicę jako niezależne miasto-satelitę historycznego Charkowa, z centrum i wszystkimi nieodzownymi elementami miasta. To pozwoliło mu na zaprojektowanie zrównoważonej rozbudowy „od podstaw”, biorąc pod uwagę wszelkie potrzeby mieszkańców, optymalne trasy transportu publicznego i organizację miejsc kultury i wypoczynku. Jednak tę koncepcję trzeba było porzucić, ponieważ tworzenie nowego miasta w pobliżu już istniejącego, oznaczałoby zmianę całej wewnętrznej struktury koncentrycznych arterii komunikacyjnych w ponad milionowym mieście. Wymagałoby to dodatkowych nakładów materiałowych i dlatego właśnie

5. L. Tyulpa, S. Bodylevska, plan rejonu mieszkaniowego Saltovskiy, dzielnice nr 519, 520, 521, 522, 523, 524, 531, 533, 534, 535 i miasteczko budowlanców (źródło: I. Lavrentiev, archiwum prywatne)

zdecydowano, aby zaprojektować osiedle mieszkaniowe Saltovskiy jako część istniejącego miasta, połączoną z nim siecią arterii komunikacyjnych.

Jeszcze w roku 1963 było już jasne, że plan budowy 16 mln metrów kwadratowych (9 m na osobę) do roku 1970 nie był wykonalny. Aby ten plan zrealizować, konieczne byłoby zwiększenie produkcji powierzchni mieszkaniowej do 500 – 700 tysięcy m² rocznie, ale baza konstrukcyjna w Glavharkovstroy (Generalna Dyrekcja ds. Budownictwa w Charkowie) nie posiadała takiej mocy. Leonid Tyulpa zdecydował o „powiększeniu wszystkich i każdego z osobna elementów strukturalnych w obszarze projektu” i ustalił, że teren zabudowy mieszkalnej zostanie podzielony na dwa osiedla mieszkaniowe, po 100 tys. mieszkańców każdy: osiedle „A” i „B”, każde o powierzchni około 2 tysięcy ha. Osiedla mieszkaniowe podzielono na kilka mikrodzielnic, po 130-480 ha każde (osiedle „A” na siedem mikrodzielnic, osiedle „B” na sześć). Zabudowa mieszkaniowa została zdominowana przez budynki o wysokości 9-12 pięter, zarezerwowano też miejsca pod budynki wyższe. Odległości między przecznicami wynosiły 0,9-1,5 km. Placówki handlowe oraz usługi komunalne zostały powiększone tak, aby mogły obsłużyć do 30 tysięcy mieszkańców, w odległości możliwej do pokonania na piechotę, czyli 400 m. Leonid Tyulpa dostrzegał oczywiste korzyści takiego „powiększenia”, w postaci lepszej ekonomiki konstrukcyjnej i operacyjnej, wyższego poziomu usług oraz możliwości oferowania większego asortymentu dóbr w domach towarowych. Centra mikrodzielnic mieszkaniowych zlokalizowano zgodnie ze standardowo przyjętym promieniem 1 km; odległości między centrami mikrodzielnic wynosiły 2 km. Układ obszaru mieszkalnego określał lokalizację przystanków transportu miejskiego oraz ich dostępność.

Wewnętrzny plan obszaru mieszkalnego, zbudowany według systemu „dom-praca”, został zaprojektowany wokół sieci arterii komunikacyjnych, które były głównymi elementami pozwalającymi na szybki i wygodny dojazd do pracy. W obrębie obszaru zur-

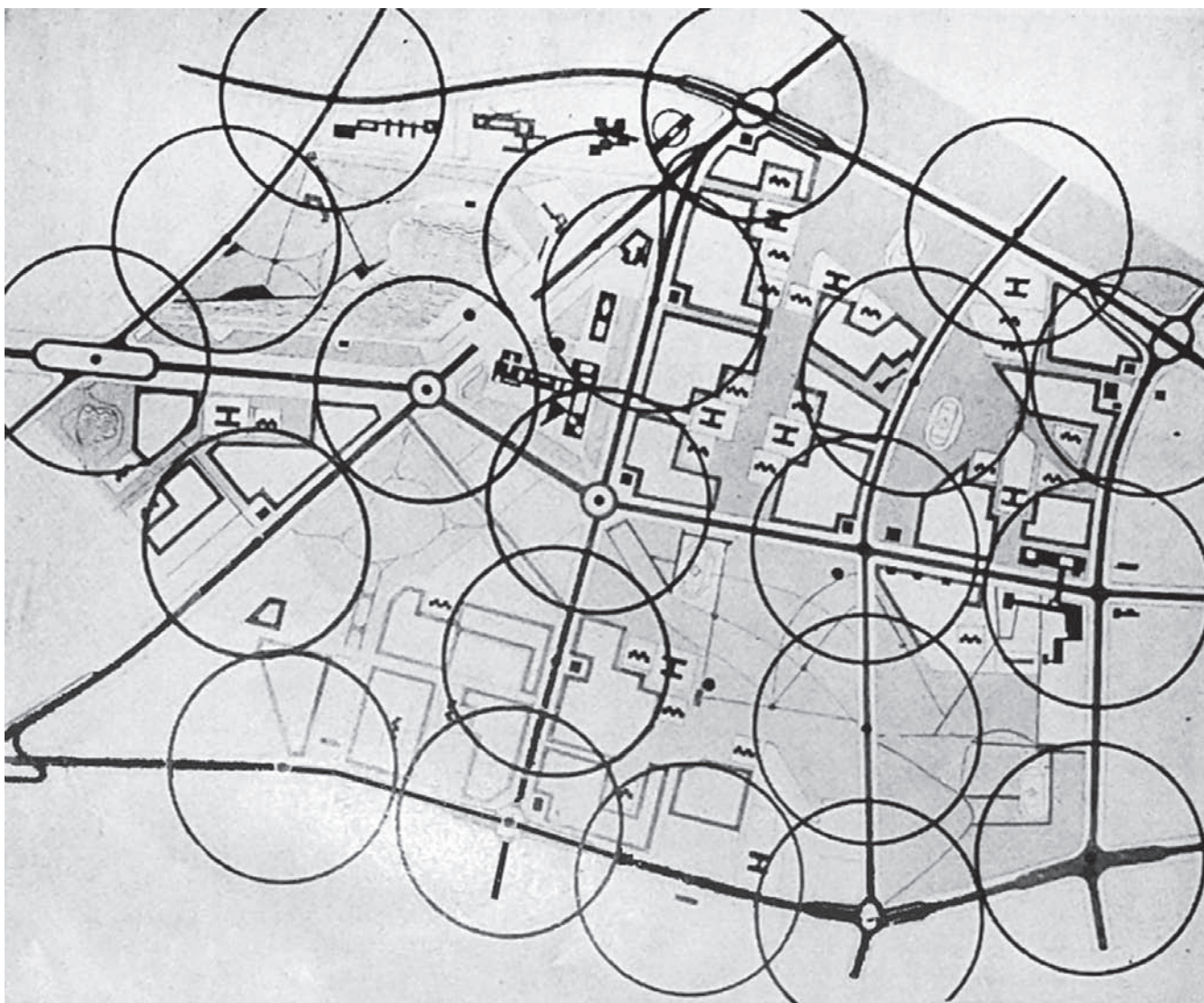
banizowanego wyznaczono trasy transportu miejskiego: linie tramwajowe, trolejbusowe, autobusowe i zwykle taksówki; opracowano także plan linii metra⁸. Najszersze arterie komunikacyjne – ulica Akademika Pavlova i aleja Traktorostroiteley – miały zostać zabudowane wysokościami i budynkami użyteczności publicznej. Na skrzyżowaniach głównych arterii, na wyżej położonych terenach, zlokalizowano centra obszarów mieszkalnych. Znalazły tam się placówki kulturalne i społeczne oraz parki z dużymi terenami sportowymi (il. 5). Szczegółowe plany zostały opracowane przy zastosowaniu metody „ogniskowania” (il. 6), wprowadzonej wówczas po raz pierwszy w Ukraińskiej Republice Radzieckiej. Była ona oparta na połączeniu placówek kulturalno-społecznych z przystankami transportu miejskiego⁹. Przystanki te stały się najważniejszymi elementami usług publicznych. Metoda „ogniskowania” była zgodna z zasadą tworzenia mikrodzielnic – w tym przypadku mikrodzielnica nie była ograniczona ulicami, ale promieniem dostępu, czyli „ogniskiem”. W zasięgu „ognisk” znajdowała się odpowiednia liczba i wielkość placówek usługowych, ustalono położenie punktów transportu publicznego i naszkicowano układ głównych traktów pieszych. W Charkowie kompletna populacja jednego ogniska wynosiła 28-30 tysięcy osób.

W mikrodzielnicach (il. 7) grupy mieszkaniowe zostały umieszczone w rogach obszarów wyznaczonych arteriami, strefy neutralne przeznaczono na dzielnicowe ogrody, szkoły i placówki dla dzieci. Obszar został podzielony według jasnego schematu funkcjonalnego: budynki mieszkalne zostały zlokalizowane blisko przystanków i placówek usługowych, instytucje handlowe i usługi komunalne znalazły się przy arteriach i przy przystankach, szkoły i placówki dla dzieci umiejscowiono na obszarach zielonych w środku mikrodzielnic. Tak jak w przypadku projektu Pavlowego Pola, Leonid Tyulpa przewidział placówki dla dzieci na zewnątrz podwórek stref mieszkaniowych – pozwoliło to na wykreowanie dużych podwórek, wyposażonych w niezbędne udogodnienia, tereny zielone i obszary rekreacyjne, podczas gdy domy mieszkalne zostały odizolowane wizualnie i odcięte od źródeł hałasu.

Projekt obejmował też budowę kampusu uniwersyteckiego – szeregu instytucji i budynków mieszkalnych dla studentów i pracowników technicznych, tereny sportowe i placówki usługowe, jak również instytuty naukowo-badawcze. Wykorzystując topografię i tereny zalewowe rzek, utworzono jednolity system terenów zielonych, który połączył regionalne parki,

8. Prace na pierwszym placu budowy drugiego etapu, od stacji Istoricheskij Muzei do stacji Barabashova, ruszyły pełną parą dopiero w sierpniu 1977 r. Budowany odcinek miał 6,8 km długości i obejmował 5 stacji. Nowy odcinek został uruchomiony 10 sierpnia 1984 r.

9. „Podstawowa idea „ogniskowania” to koncentracja zabudowy mieszkaniowej wokół przystanków transportu miejskiego w promieniu 400-450 metrów i lokalizowanie placówek usługowych przy przystankach (sklepy spożywcze, domy towarowe, stołówki, kawiarnie, kompleksy usługowe, urzędy pocztowe itp.) tak, aby mogli z nich korzystać mieszkańcy podróżujący komunikacją miejską. Obszar, zajmowany przez wymienione powyżej placówki usługowe i zabudowę mieszkaniową określa się jako „pokrycie”. Poza obszarem pokrycia znajdują się tereny i placówki uczęszczane przez mieszkańców, ale nie związane z korzystaniem z transportu miejskiego (szkoły, przedszkola, żłobki, ogrody publiczne, obiekty sportowe należące do mikrodzielnic itp.). Jest to tak zwany „obszar neutralny”. (L. Tyul’pa, *Planirovka Saltvskogo zhilmassiva*, „Stroitel’stvo i arkhitektura”, nr 3, 1964, s. 6-8).

6. L. Tyulpa, S. Bodylevska, rejon mieszkaniowy nr 5 i system „ogniskowania”. 1970 (źródło: L. Tyulpa, *Novyye planirovochnyye resheniya v zastroyke Saltovskogo massiva*, „Stroitel'stvo i arkhitektura”, nr 3, 1973, s. 3)

ogrody i aleje, prowadząc ruch pieszy, nie tylko wewnątrz dzielnic, ale także przez cały obszar mieszkalny. Akwen Bolshaya Zhuravlevskaya („Morze Charkowskie”), szerokości 0,6 km i długości 3 km, którego budowa rozpoczęła się w 1959 r., został wybrany jako kluczowy obiekt rekreacji miejskiej: planowano usytuować tam stadion miejski, park, plażę i przystanie dla łodzi. W południowej części terenów mieszkalnych, wzdłuż rzeki Nemshlyya, projektowano kolejny park ze sztucznymi jeziorami.

Główna trudność, przed jaką stali architekci związana była z ubogą „paletą” budynków seryjnych. Problem optymalnej lokalizacji obiektów kulturalnych i społecznych komplikował brak typowych projektów instytucji społecznych i handlowych, który mogłyby służyć populacjom od 25 do 30 tysięcy osób, dlatego w niektórych przypadkach trzeba było przerabiać plany, a w innych duplikować instytucje o identycznych funkcjach. W przypadku każdej mikrodzielnicy Leonid Tyulpa przestrzegał zasady, którą sam ustanowił – opracowywał przynajmniej jeden projekt oryginalny.

Tempo budowy na terenie osiedli mieszkaniowych Saltovskiy było bardzo szybkie, dzięki wykorzystaniu miejscowych charkowskich fabryk domów (DSK-1 i DSK-2): co rok przekazywano około 320-480

tysięcy metrów powierzchni mieszkaniowej. Zdarzały się takie przypadki, jak przy budowie dziewięciopiętrowego budynku nr 144, oddanego do użytku w 32 dni, że montaż konstrukcji budynku trwał tylko 17 dni (il. 8).

W latach 1966-1967 Leonid Tyulpa podjął się kolejnego dużego projektu – we współpracy z G. Wegmannem, P. Shparem, G. Galushko i V. Belogubem przeprojektował centrum Charkowa. Założeniem projektantów było przejęcie pod nową zabudowę praktycznie całego centrum miasta. Zostało podzielone na pięć stref funkcjonalnych. Teren, który wyznaczały ulice Sumskaya i Rymarskaya, gdzie znajdowało się kilka teatrów i kin, postanowiono przekształcić w „kulturalne centrum Charkowa”, poprzez uzupełnienie istniejących obiektów o nową operę i teatr baletowy. Teren między ulicą Klochkovskaya, a rzeką Loppan zarezerwowano dla „sektora sportowego”, gdzie zaprojektowano Pałac Sportu ze stadionem, boiskami sportowymi i pawilonami. Nastąpić miała odbudowa istniejących kwartałów mieszkalnych, poprzez uzupełnienie ich dziewięciopiętrowymi budynkami wielosekcyjnymi, a także budowa kompleksu obejmującego instytuty badawczo-naukowe i projektowe, hotel „In-turist” oraz cyrk. Ponadto projekt obejmował połączenie

7. L. Tyulpa, S. Bodylevska, szkic planu dzielnicy nr 603. 1969 (źródło: I. Lavrentiev, archiwum prywatne)

nie wszystkich terenów zielonych w jeden system: Ogród Schevchenko rozszerzono, na zboczach ulicy Klochkovskiej powstały nowe zieleńce, a tereny na wschód od placu Zwycięstwa oraz brzegi rzeki zostały przekształcone w bulwary. Architekci zaproponowali też przebudowę istniejącego systemu komunikacji miejskiej. Aby zorganizować wygodny ruch pieszych między południową i północną częścią miasta, ruch „wschód-zachód” został skierowany przez południową granicę centrum (budowa nowej arterii z dwoma tunelami pod placem Tevelev), a ruch „północ-południe” wyznaczono wzdłuż ulicy Klochkovskiy, z dostępem do ulicy Rewolucji Październikowej.

Ostatnie lata aktywności zawodowej Leonida Tyulpy były związane z projektem trzynastu mikro-dzielnic w rejonie mieszkaniowym Saltovskiy (numery 601, 602, 603, 604, 5, 6, 605, 521, 520, 522, 624, 625 i 626).

Podsumowanie

Główna metoda tworzenia formy architektonicznej po roku 1956 w Związku Radzieckim podporządkowana była racjonalizacji technicznej i ekonomicznej. Aby przeanalizować i ocenić na nowo doświadczenia przedsięwzięć budowlanych prowadzonych wówczas na wielką skalę, konieczna jest analiza konkretnych przypadków stosowania tej metody, personalizacja architektury, identyfikacja osiągnięć i porażek, a także stworzenie precyzyjnych opisów ilościowych i jakościowych każdej z inwestycji.

Charków stanowi jedyną w swoim rodzaju platformę dla badania szeroko zakrojonych przedsięwzięć w budownictwie mieszkaniowym. W okresie międzywojennym powstała tu duża ilość nowych typów budynków mieszkalnych, poszukiwano też optymalnych rozwiązań planistycznych. Posługując się takimi przykładami, jak Pavlovo Pole i dzielnica mieszkaniowa Saltovskiy, można prześledzić ewolucję, zachodzącą w powojennym radzieckim budownictwie mieszkaniowym. Jako że projekty tych dzielnic mieszkaniowych, a także szereg innych kluczowych inwestycji

w Charkowie zrealizowano przy współpracy i pod kierownictwem architekta, Leonida Tyulpy, możliwe jest dokonanie personalizacji badań i opracowanie studium ewolucji formy architektonicznej z perspektywy osobistych doświadczeń projektowych konkretnego architekta.

W przebiegu jego rozwoju twórczego jako architekta wyróżnić można pięć kluczowych etapów, które ilustrują jednocześnie kluczowe procesy w radzieckim myśleniu architektonicznym: odbudowa miasta po II wojnie światowej, punkt zwrotny roku 1956, okres poszukiwania optymalnych rozwiązań w budownictwie mieszkaniowym, modernistyczna przebudowa historycznych miast i budowa wielkich osiedli mieszkaniowych.

Leonid Tyulpa należał do pokolenia architektów, których pierwsze doświadczenia projektowe były związane z przebudową miast po wojnie i pierwszymi eksperymentalnymi realizacjami standardowych rozwiązań w budownictwie mieszkaniowym. Byli to architekci, którzy dostrzegli korzyści wynikające ze stosowania typoszeregów, unifikacji i redukcji kosztów budowy. Byli świadkami zmian jakościowych w życiu ludzi, które miały miejsce w bardzo krótkim okresie. Władzom państwowym udało się też nadać nowy bieg branży budowlanej i przebudować myślenie architektoniczne projektantów w ciągu zaledwie trzech lat - od 1953 do 1956 roku.

8. Dzielnica mieszkaniowa Saltovskiy, fragment zabudowy mieszkaniowej. 1980 (źródło: I. Lavrentiev, archiwum prywatne)

